

Anna Victoria Hallberg

Du
berör
min
själ

Scener ur ett liv med

fri tanke

IRIS MURDOCH

INNEHÅLL

Upptakt	9
PROLOG Oxford, 1992.....	13
DEL I PLATSEN	
Början	27
<i>Att vara i världen</i>	40
<i>Metafysik som transcendent verklighet</i>	50
<i>En kärleksfull blick och det Goda</i>	56
<i>Cirklar mitt i prick</i>	64
INTERMEZZO I Kärleken	73
DEL 2 TIDEN	
På osäker mark	95
<i>Flykten från förtrollaren</i>	99
<i>Vänskap – att tysta egot</i>	112
<i>Att ha och inte ha</i>	115
<i>Älskar dig för evigt</i>	124
INTERMEZZO II Kvinnan.....	137
DEL 3 MINNET	
Tillfälligheter	151
<i>Andlighet som ett värv</i>	155
<i>Havet, havet</i>	166
<i>Det framträdande och det sanningssökande</i> ..	176
<i>Vad Anna sa</i>	184
EPILOG Stockholm, 2020-talet	193
Tack.....	203

Jag skriver för att kunna känna mig ensam
Jhumpa Lahiri

Vi läser för att veta att vi inte är ensamma
C.S. Lewis

Upptakt

DEN HÄR BOKEN är skriven medan livet rusar och språkets tankar måste samlas in fort men ändå bära på en öppning. Jag har arbetat under en inre vinter även när det varit sommar.

Det jag formulerar på dessa sidor tar vid där ett annat slags skrivande slutade. Som doktorand i litteraturvetenskap var jag djupt sysselsatt med att sätta mig in i Iris Murdochs författarskap och tankesystem, jag presenterade mina idéer på konferenser och brottades med mina problem och analyser. Avhandlingsskrivande handlar mycket om att vara uthållig och besvara avgränsade frågor, föra ett samtal med forskarsamhället, och jag upplevde ofta som doktorand att tänkandet tog andra vägar än vad som fick plats i monografin. Efter disputationen kände jag mig färdig med Iris, eller kanske framför allt med den tes jag hade drivit.

I flera år arbetade jag med andra saker på universitetet, men jag kom på mig själv att vid olika tillfällen återvända till Murdoch, och hennes insikter om livets trasslighet och hur lite vi i grunden vet om oss själva. Vid upprepade tillfällen insåg jag att hon hade pekat ut saker jag började förstå först flera år senare. Till exempel hennes idéer om hur konsten visar oss verkligheten utan att undervisa (den innehåller och bär fram insikter men är aldrig didaktiskt instruerande, om den är bra). Eller att en individ kan genomgå en moralisk transformation utan att förändringen blir observerbar för omvärlden. Murdochs konstnärliga och filosofiska vision klingade äkta när den prövades mot mina levda erfarenheter och upplevelser.

Det Murdoch formulerade om att situationer och sammanhang präglar oss som moraliskt seende varelser tycktes mig vara sant, det blev en insikt lika konkret som svår att greppa. Jag skrev om det i min avhandling, men jag insåg inte vidden av hållningen *för ett liv* förrän jag klarade av att skapa en ny relation till hennes tankevärld, utanför akademins ibland trånga rum.

En av Iris Murdochs viktigaste insikter är att vår moraliska mognad framträder genom hur mycket vi kan plocka upp och tillgodogöra oss av livets tillfälligheter. I både skönlitteraturen och filosofin hon skriver framhålls godhet och kärlek som ett slags aktivt intresse: en uppmärksam blick på världen kan föda insikt om vad godhet respektive kärlek kan vara. Det är genom att rikta blicken mot världen utanför oss själva som vi kan arbeta oss närmre förståelsen av hur vi kan bryta våra egocentrerade cirkelrörelser. Hur mycket vi än försöker bli rationella varelser så är det mesta i livet dolt, också för oss själva, menar hon, bakom slöjor av självbedrägeri och okunskap. Att vi fullt ut ska kunna förstå våra handlingar är en illusion. I en tid av så mycket mörker, narcissism och jäktande som vår pekar Murdoch på att vi behöver stanna upp och vända oss inåt för att det meningsfulla i livets förtätningar inte bara ska gå oss förbi. När samtiden sysslar med att mäta prestationer, planera och strukturera, där de flesta arbetsplatser införlivat den teknokratiska idén att en verksamhet för att vara värdefull behöver kunna utvärderas, kontrolleras och bedömas påminner Murdochs resonemang oss om att utgångspunkten för värderingarnas giltighet inte börjar i externa processer utan i individens inre liv. Hennes texter utgör en utforskande motbild till vår larmande samtids betoning av det yttre, där materialism, perfektionism och exhibitionism skymmer blicken för det verkliga, bristfälliga, mänskliga livet.

Många akademiker och författare som bidragit med betydande upptäckter till konsten och tänkandet har levt stillsamma liv som i senare biografisk gestaltning främst blir summariska och lite pliktskyldiga kronologier. Att tänka stora och viktiga tankar är inte synonymt med att leva ett spännande liv. Men Iris levnadssätt var det. Hon bejakade *existensen* och hon sårade andra i sitt livs rörelse.

Det händer att man hamnar i stormens öga och då kan det uppstå en viss klarhet som tidigare varit frånvarande: kropp och tanke antar utan åthävor en integrerad form, det relationella upphävs och det som återstår är lugn beslutsamhet i nuet. Man träffas av absolut insikt, en glimt i vilken allt likom stannar upp. En oväntad förälskelse, när ett viktigt beslut man gruvat sig för som i ett trollslag framstår som självklart eller att se in i en nyfödd liten människas outgrundligt mörka blick, kan frambringa denna särskilda sorts vara. Så har jag ofta erfarit Murdoch under läsandet och skrivandet. Hon har pekat ut en detalj, visat något storartat, som när hon klarsynt formulerat betydelsen av begreppet uppmärksamhet eller beskriver vad det egentligen kostar på, för själen, att vara besatt. Plötsligt har jag sett något, genom henne. Murdochs sätt att visa mig hur jag kan se har krävt av mig att med ödmjukhet överskrida en tidigare gräns för att kunna beröras av det hon beskriver. Hon har fått mig att vilja leva mer medvetet och ansvarsfullt.

Iris Murdoch förhöll sig fritt och levande i relation till det okända. Hon introducerar en ändamålslös men riktad blick mot något som anas men inte kan naglas fast och hon sätter läsaren i rörelse. Det har tagit många år att försöka förstå vidden av inte bara Murdochs litteratur och tänkande utan också hur hennes insikter kan bidra till en livshållning. Det är *det* som är ingången i den här boken. Jag skriver om Iris Murdoch för att

DU BERÖR MIN SJÄL

jag vill studera, begripa och tala med henne men jag skriver också för att komma närmre livet självt.

✱

Varför behöver vi så ofta återvända till en viss plats för att förstå tiden och minnena? Oxford är den stad hon ständigt återkom till och det är också den stad där jag inledde mitt vuxna liv. Därför börjar jag där.

Oxford, 1992

DEN BRITTISKA UNIVERSITETSSTADEN Oxford ligger åtta mil nordväst om London. Floden Themsen flyter långsamt genom landskapet och på sträckningen genom Oxford kallas floden Isis, från sitt latinska namn. Alla som har varit i Oxford, eller sett serier som »Kommissarie Morse« på tv, vet att floden är ett slags vidsträckt samlingspunkt; den används flitigt för utflykter, sport och rekreation. Varje år ordnas tävlingar i akademisk rodd mellan Oxford och ärkerivalen Cambridge. Insatserna – i form av anseende – är höga.

Stadskärnan är pittoresk och full av ungdomlig vitalitet och rörelse. Studenter cyklar vårdslöst i för hög fart förbi alla vackra byggnader av historisk och akademisk betydelse, på väg mot en i många fall privilegierad framtid. Universitetsprofessorer bär ämbetskappor i olika starka färger när de skyndar mellan »Radcliffe Camera« i nyklassisk stil från 1700-talet och det bodleianska biblioteket. Bussar tutar, det är trånga gator, gammalt och nytt möts. I »staden som drömmer om spiror« finns gemytliga pubar, intagande grönområden, välfyllda boklådor men också social utsatthet och synliga klasskillnader, särskilt i stadens ytterområden.

I över ettusen år har Oxford spelat en central roll i engelsk historia. Långt före det att den första studenten fick lyssna till en föreläsning fylldes gatorna av helgon, kungar och parlamentsdebatter och vid flera tidpunkter har Oxford fungerat som alternativ huvudstad. Det beror både på att den ligger nära

London och att så många av Storbritanniens premiärministrar och största tänkare inom politik, medicin, teologi och humaniora har utbildats vid stadens universitet.

Det är omöjligt att förstå stadens och universitetens utveckling utan att lyfta fram de starka band till kyrkan som funnits och delvis också fortfarande finns. Oxfordtraditionen av att utbilda kyrkans ledande män har gjort staden ganska konservativ. När Henrik den åttonde förvägrades skilsmässa från Katarina av Aragonien av påven – han hade förälskat sig i Anne Boleyn – inleddes reformationen i Storbritannien, en tid som innebar att den katolska kyrkan förbjöds och flera college (däribland Durham och St. Bernards) i Oxford förstördes. Många av stadens lärobröder från augustinska, dominikanska, och karmelitiska ordnar jagades bort. Reformationen stötte dock på stora problem i Oxford och vann inte över så många tänkare till sin sida. När Mary Tudor, Henriks dotter, kom till tronen år 1553 tog hon med sig katolicismen tillbaka och på det följde perioder av protestantiska reformer och maktkonflikter med puritaner och den anglikanska kyrkan.

Under 1800-talet var den strömning som kallades Oxfordrörelsen i svang och den gjorde teologi på modet i en tid av sekularisering. Här grundlades en konflikt i den engelska kyrkan mellan anglokatoliker och bredkyrkliga anglikaner, en schism som finns kvar än idag. I över tvåhundra år var det obligatoriskt att vara präst i den engelska kyrkan för att få undervisa i Oxford och det här, menar vissa historiker, gjorde att det fanns många präster som var mer intresserade av studier och vetenskap än av prästyrket. En konsekvens av Oxfordrörelsens inflytande blev att de stränga kraven på att som lärare och student tillhöra anglikanska kyrkan luckrades upp.

Oxford har inte *ett* campus utan fler än trettio, där var och ett har särskilda regler och traditioner. Varje collegemiljö utgör en

egen liten värld. Staden kan uppfattas som plottrig och intensiv trots att det är en liten stad – men det händer viktiga saker här. Iris Murdoch sa att Oxford var den plats hon helst ville vistas på eftersom hon ständigt var omgiven av smarta, tänkande människor – »de står på ens tröskel!«

✱

Jag anländer den 20 augusti 1992 till Oxford med en resväska full av kläder, cd-spelare och ett tungt lexikon. Resan hit har kantats av nervositet och redan på flygplatsen utanför Göteborg känner jag ångest och ånger inför mitt beslut att lämna Sverige. Jag ska göra antagningsprov för att försöka komma in på universitetet dagen efter och sedan bo hos släktingar utanför London i väntan på besked.

Det finns många anledningar till att jag vill lämna Göteborg. Under hela min ungdomstid har jag upplevt ett starkt utanförskap som jag misstänker att jag varit duktig på att dölja. Jag känner mig missförstådd, övergiven, och jag vantrivs. Visserligen tycker jag om att skriva och dagdrömma men det är först under det tredje och sista året på det estetiska programmet på Schillerska gymnasiet som jag får en mer välgrundad självkänsla. En idé om att jag kommer flytta till England och bo där för alltid med två irländska settrar börjar materialisera sig. Jag kommer ha höga gröna gummistövlar och köra en Land Rover, kanske gifta mig med en punkig adelsman. Tanken på flykt håller mig sysselsatt under sena kvällar och nätter när jag hänger på svartklubbar. Men utanför mina eskapistiska fantasier är verkligheten alltid lika grå.

Jag behöver ömsa skinn, jag förstår att det är så, och det gör mig förväntansfull men också orolig. Det är som att jag håller

på att formulera en fråga om livet och mig själv och det är bara genom att våga lämna det välkända som jag kommer att kunna närma mig ett svar.

I en tid då allt är analogt och jag varken har mobiltelefon eller dator blir resan över Nordsjön ett beslut som kräver noggranna förberedelser och ett stort mått självständighet av en 19-åring. Att jag är ängslig och har svårt att tänka klart när jag landat på Heathrow och i bedövande sensommarvärme träcklar mig fram genom den brittiska huvudstaden till Paddington station för att hitta rätt tåg är egentligen inte så märkligt. I efterhand har jag insett hur modig jag var. Men där och då önskar jag mest att jag kunde uppträda lite mer världsvant än jag lyckas med i min vita t-shirt, blåjeans och silverfärgade remsandaler.

På plats i Oxford drar jag fram genom en tung mental dimma. Det är lätt att smälta in men mycket svårt att finna själslig kontakt annat för en kort sekund. Jag hittar ett studentrum till slut, efter lite letande. Det ligger högst upp i ett stort hus med välskött trädgård på Chadlington Road, i norra delarna av Oxford. I de här kvarteren har flera av stenvillorna stora trädgårdar som ligger undanskymda när man står på gatan och tittar mot fasaden. Det är först när man tar sig runt husknuten som den lummiga brittiska grönskan överraskar besökaren med sin prakt. I det hus med fyra våningar och sjutton rum som jag flyttar in i skjuter min hyresvärd Kowalski ekorrar som han tycker inkräktar på ägorna, med ett gammalt avsågat gevär, och hänger därefter upp de vackra svansarna i olikfärgade plastklädnypor på den långa tvättlinan mellan två träd. Jag undviker honom, han är tvär och oberäknelig.

Det finns en örtodling bakom en stor ek längst bort på tomten som vi studenter, fem till antalet, får plocka av. Vi bor i varsitt rum i den gamla bostaden för tjänstefolk, delar kök och

toalett, och vid den knallblå telefonen i hallen sitter en liten taxameter som klickar igång när man ringer sina utrikessamtal. Jag ringer hem, till en början med gråten i halsen. Precis bredvid telefonen ligger ett block med rutmönster där vi med en kulspeppenna från Oxfords zoo skriver ner hur många siffror vi använt upp under våra samtal. När räkningen kommer delar vi smidigt upp våra förehavanden, det blir aldrig något tjafs. Värre är det med städningen.

Jag tycker att det är märkligt att omvärlden verkar betrakta mig som vuxen. Det andra ser av mig hänger inte ihop med hur jag mår inombords. Ofta kommer jag på mig själv med att leva lite som om allt var på låtsas, och ibland när jag kliver ut genom husets stora port bankar hjärtat hårt av en olust jag inte förstår. Varför är jag så dyster, borde jag inte bara kunna släppa loss och till exempel knarka lite som alla andra eller åtminstone njuta av att slippa Göteborg? Men det går inte. Jag vill läsa Jacques Derrida, han är på allas läppar, men jag irrar bara runt i texten när jag försöker förstå hans meningar och börjar på allvar ifrågasätta mina intellektuella förmågor. Tänk om jag inte förmår att bli vuxen? I efterhand kan jag se hur jag kämpar med en idealbild jag aldrig klarar av att leva upp till. Jag försöker hantera glappet mellan mitt introverta jag och verkligheten som ska vara mitt »ostron« genom att noggrant utföra mina vardagssysslor i ultrarapid.

Som enda kvinna i hushållet åtnjuter jag privilegiet att slippa gå ner i den fuktiga källaren och sätta på pannan för att få varmt vatten till kvällsbadet. En liten ritual uppstår alldeles spontant där någon i boendet knackar med hårda knogar på min dörr när de passerar den, det är rörelsen som berättar att om 30 minuter finns det varmvatten att stiga ner i. När vi bestämmer oss för att baka pizza en kväll i december hämtar Chris från Skottland sitt lilla värmeelement. Gaspriserna är

skyhöga. Huset är dragigt och kallt, ingen deg kan jäsa av sig själv. Med spelat gravallvar lägger han höger pekfinger lodrätt över sina läppar – ett tecken att vi inte ska skvallra för hyresvärden – och så placerar han degen aktningsfullt, som om den lilla bleka klumpen vore ett offer till gudarna, framför elementet samtidigt som han böjer ner huvudet. Vi fnissar och möter varandras blickar. Medan degen sakta men säkert reser sig dricker vi tequila och lyssnar på *Sing, sing, sing* av Benny Goodman.

Tillstånd av lycka, lika starka som den envetna ensamheten under dagar i dimma.

Vid samma tid som jag läste teoretiskt snåriga böcker, försökte lära mig att dra halsbloss och bakade pizza på Chadlington Road, levde författaren och filosofen Iris Murdoch med sin make John Bayley på parallellgatan Charlbury Road.

Betyder det något att jag befunnit mig så nära en person som flera år senare skulle ta så mycket av min tid och mina tankar i anspråk, utan att veta om att hon levde sitt liv bara några hundra meter bort? Jag får för mig det. Och det är något som säger mig att jag bara måste ha stött på henne. Vid brevlådan, den runda röda, eller i någon gatukorsning. Kanske såg jag henne inne på affären Budgen's, medan hon sökte efter den picknickmat (små pajer, ost och persikor i sockerlag) som hon och John tyckte så mycket om. Att jag funderar så här tror jag inte bara är önsketänkande. Mina tankar är också en följd av Murdochs romanintriger och filosofiska tyngdpunkter. Slumpen har stor betydelse för hur livet artar sig i alla de tjugosex romaner hon hann skriva – från debuten 1954 till den avslutande romanen 1995.

Den första roman jag läste av Murdoch var *Enhörningen* (1963) och jag kom över den av en tillfällighet, den stod i en bokhylla i ett smalt, dammigt rum i stadsdelen Mitte i Berlin, och jag plockade ner den utan några förväntningar på innehållet. En mycket varm sommar, 2001, bodde jag en månad i Berlin på Zionskirchstrasse hos Nick och Martha. De var unga konstnärer från Brighton och Milano och hade två små barn vars leksaker låg utspridda som stumma objekt i den luftiga men slitna våningen. Berlin var på 90-talet och under inledande 2000-tal en fristad för européer som ville leva urbant liv med små medel. I lägenheten fanns ingen tv, bara böcker, och nästan varje dag låg jag utsträckt på en filt i gräset vid Zionskirche och läste. Romanen var lite gammaldags, något i stämningen påminde om min favoritbok *Rebecca* av Daphne du Maurier. Karaktärerna hette saker som Effingham Cooper, Hannah Crean-Smith och Max Lejour. Intrigen var dramatisk och jag tänkte att författarens livliga fantasi hela tiden stod i förbindelse med en filosofisk kvalitet som handlade om godhet och hängiven andlighet. Jag tog reda på lite mer om Murdoch och förstod att hennes egen tillvaro – så full av konst, filosofi, idéer, människor, resor, skapande, kärlek – också varit komplicerad. Hon framträdde som både knivskarp och besvärlig, kärlekslängtande och avvisande. Hon verkade hålla ordning på sina tankar men var slarvig i sitt hem – författaren Martin Amis kallade hennes hus en soptipp.

När jag kom tillbaka till Stockholm läste jag mer och upptäckte att hon om livet ofta använde ordet »muddle« – människor är struliga, saker sker i en oreda, vi hamnar ständigt i härvor. Det märkliga var att hon framstod som vanlig men att ingenting med henne var konventionellt. Fotografier visade en seriös kvinnlig akademiker med rättfram, intelligent blick. På ytan var hon en skrivande människa som bodde i Oxford mest

hela sitt liv. Hon var gift men mina efterforskningar berättade att hon förälskade sig i både män och kvinnor. Hon blev aldrig feminist, trots att hon som romanskrivande och filosoferande kvinna var samtida med Simone de Beauvoir. Detta fann jag mycket föredömligt eftersom jag själv var obekvämd med det rådande feministiska läget där unga kvinnor tycktes tro – skulle tro – att jämställdhet uppnås genom millimeterjämn fördelning av hushållssysslor. Jag höll det snarare för troligt att jämlikhet handlade om det relationella mellan mig och den man jag skulle skapa ett liv tillsammans med. Vi skulle ge varandra utrymme, och bejaka varandras olikheter. Feminismen var så oromantisk och dömande, tyckte jag som ung.

Att Murdoch som moralfilosof i Oxford under en tid där empiri och den logiska positivismen var dominerande i stället ville diskutera människans ofullkomlighet och varför det gåtfulla med livet är en filosofisk fråga gjorde henne intressant för mig, eftersom hon därigenom både skiljde ut sig från den rådande normen och för att hon till skillnad från så många andra akademiker riskerade något. Iris verkade sätta sina övertygelser före sin karriär, hon tummade sällan på den uppriktighet hon förordade och praktiserade i sina relationer. Jag köpte fler av hennes romaner på olika antikvariat och fortsatte att läsa och förkovra mig.

Murdochs romaner handlar oftast om sällskap på den brittiska landsbygden eller olika städer, gärna London, Paris eller Oxford. Grupperna består av studenter, konstnärer, filosofer, militärer, präster, radikala intellektuella och de är involverade i dilemman som möter hinder och får en upplösning – ofta via någon form av epifani. I hennes verk möter vi karaktärer som inledningsvis ofta tänker och agerar självcentrerat, men genom slumpmässiga och ofta dråpliga händelser i vardagen punkteras deras uppblåsthet. Olyckshändelser och väl framlagda visio-

ner kan båda bidra till att livsbanan ändras. Precis som i livet överskrider romanerna den egna formen men de är ändå som all konst bundna vid den. Det komiska bär på spår av något oförklarligt, det finns så många detaljer, tiden går. De filosofiska frågorna är starkt närvarande i allt det besynnerliga som är livet.

En sak som stod klar när jag hade läst *Den svarte prinsen* (1973), *Klockan* (1958) och några till av hennes böcker var att flera av de omstörtande insikter som drabbar romangestalterna äger rum när de betraktar konstverk, tavlor målade av Gainsborough, Tintoretto eller Bronzini. Murdochs karaktärer reagerar starkt och instinktivt på vackra skulpturer, byggnadsfasader och konst, och därigenom genomgår de moralisk förändring, för att skönheten verkar bryta invanda och destruktiva tankemönster i vardagen och för att det vackra är det sanna – god konst visar på något bortom det egna jaget. Det här sättet att berätta, som Murdoch använde genomgående i sina litterära verk, fikcionaliserade den filosofisk-estetiska idé som hon gav uttryck för när hon talar om konstens och konstnärens uppgift.

Min upplevelse blev sakta men säkert att Murdoch trots sin omfattande produktion inte genomgår olika stadier eller perioder, utan att det finns en kärna som förstärks genom varje roman. Hon rör sig ständigt mot, snarare än ifrån, sin metod – upprepning, tematiska prototyper som repeteras. På så sätt blir också en viss form av litterär igenkänning hennes signum. Det finns dock ett avgörande skifte i hennes romanskrivande som inträffar runt 1970. Den litteratur hon skriver från och med romanen *A Fairly Honorable Defeat* (lite märkligt översatt till *Hök och duvor* på svenska) har en ny estetisk mognad och innehåller en mörk humor som kombinerar det mytiska med psykologiska motiv. De flesta bedömare är eniga om att hennes storhetstid är 70-talet, det är också då hon får flest litterära priser och utmärkelser för sitt skrivande.

Hennes första filosofibok utkommer 1953 och handlar om Jean-Paul Sartre (Murdoch är både begeistrad och kritisk). Året därpå publiceras också hennes debutroman *Under the Net* (*Eska-pad* på svenska). Hon debuterar alltså mitt i livet, som 34-åring. Då har hon redan skrivit många romaner som refuserats eller bara stannat i skrivbordslådan.

En fredag hösten 2002 sitter jag på biblioteket och läser hennes roman *Änglarnas tid* (1966) och känner plötsligt hur den förflutna tiden kommer nära kroppen. Handlingen i romanen kretsar kring en excentrisk anglikansk präst som förlorat sin gudstro. Det centrala temat i romanen är om och hur moral kan gestaltas i en postreligiös tidsålder. Som av en händelse är detta också ämnet för den bok karaktären Marcus Fisher skriver på i Murdochs roman. »Hon leker«, tänker jag. »Men hon vill säga något betydelsefullt om sin tid, om människan, medan leken pågår.«

Här finns flera nivåer, texten är rik. Det är en fascinerande och annorlunda läsupplevelse och jag gör en enkel anteckning för hand om att hon ger oss upplysningar och skapar konst, samtidigt. Jag sparar den där lappen. Den ligger i kavajfickan som en påminnelse. Vem var hon, Iris Murdoch?